

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 14 (1912)

Artikel: Brevs da Crestault : sclarimaints ad in giuven scolast en fatgs de lungatg
Autor: Cahannes, Gion
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882137>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 26.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Brevs da Crestault.

Sclariments ad in giuven scolast

en fatgs de lungatg

da

Gion Cahannes.

I.

Crestault, ils 5 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Tonche Ti lesses, che jeu scrivessi ina grammatica romontscha? Tia premura per nies lungatg legra mei. Ei semuossa, che Ti has temps de scola buca schau dar l' aura per ils larischs. La scola vegn dentont en bia graus buca lunsch sur ina stimulaziun ora. Cun raschun tratgas Ti: *Il giuven scolast romontsch sto secultivar vinavont, cura ch' el sesanfla o dent' il pievel.*

Scriver ina grammatica? Ei cazgia pauc. Dr. Sep de buna memoria ha explicau inagada, che «grammaticus» hagi dau per romontsch «garmadi». Denter quels garmadis lessel jeu pli bugent buc esser. Mo jeu vi mirar, de tutina saver corrispunder a Tiu giavisch. Jeu vi porscher en ina partida brevs ils sclariments che Ti vul. Quellas brevs, pridass ensemen, san lu dar in zugl «feglia

sgarsada» per ina grammatica romontscha de Surselva.

«Nies romontsch ei d'origin

In' enfiarla dil latin»,

conta magister G. C. Muoth el «Cumin d' Ursera». Ei suonda ordlunder, che nus savein en fatgs de lungatg ir a bratsch cul schumellin ladin e culs frars talian, franzos, provenzal, spagnol, portughes, catalan, rumen; mo meins cul cusrin tudestg. Dal reminent remarca alla bial' entschatta: *Saver l' ortografia ei caussa impurtonta; saver ils plaidis ei caussa pli impurtonta; saver la construcziun ei caussa la pli impurtonta.*

Ei va oz in ferm clom tras tiar' e pievel: Quitau per nies tschespet — Heimatschutz! Tier nies tschespet auda nies lungatg. «L'uniun per proteger nies tschespet» propaga sias ideas fetg ventireivlamein cun porscher en sia revista illustrada buns e schliats exempels. Buns e schliats exempels vulan era las sequentas brevs metter avon égls a Ti en fatgs de nies lungatg.

Jeu sundel da present si Crestault per far bialaveta. Daveras in liug favoriu sco buca biars. La vasta tiara romontscha sepresenta avont ins. Ensiviars tonscha igl égl Mustér ed il Badus, engiuviars Cuera, las pezzas de Surmir, d' Engiadina e Mustair. Ual visavi aulza il Rigi sursilvan siu tgau rodund, e giu da peis paradescha igl emprem marcau spel Rein.

Navend dal Crap Alma entoch' il Bernina,
 Dal Pass de s. Glieci entoch' il Badus:
 Bein ault schai la tenda de Rezia alpina,
 Sco'l temps de nos vegls, aschi' oz denter nus.
 Stai bein per oz. Tiu fideivel

* *

2.

Crestault, ils 8 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Da quort hai jeu legiu enzanua la sequenta notizia: «In turist de Hamburg a Pontresina voleva, cun dus guides, ascender il Bernina. Suenter miezdi entscheveva ei a neiver ed a cufflar. L'entira montogna era zugliada en ina spessa brentina, da maniera ch' ils guides fussen pli bugent returnai. Allas 10 della sera sesanflavan els mesura sur il Labyrinth. Il turist manifestava als guides sia intenziun, de buc avanzar pli lunsch e de passentar la notg denter ils tgaus de glatsch. La damaun continuavan els lur tur. Il turist sesenteva maldisposts. Allas 8 pudeva el buc ir pli. De beiber e de magliar havevan els nuot pli. In guid serendeva spert tier la tegia de Boval per agid. Mo cu quel returnava, era il turist schelaus.»

Tgi less buca deplorar la tresta sort dil pauper turist? Mo quei ei negin motiv de maltractar nies lungatg cun raquintar il cass. *Il temps de*

raquintaziun ei en romontsch il perfect u presens, buc igl imperfect. Nus stuein pia dir: Suentermiezdi ha ei entschiet a neiver (never) ed a cufflar. Il turist fa de saver als guides. La damaun continueschan els lur tur. In guid serenda spert tier la tegia de Boval. Mo returnond quel, fuva il turist schelaus.

Il tudestg drova igl imperfect per raquintar. La tentaziun de far il medem en romontsch ei meins gronda tier nos affonts de scola, che tier nos students e studegiai, ils quals han onns ora udiu, plidau e legiu tudestg ed ein buca stgis, de sedestaccar dal pertratg e plaid jester, cura ch' els scrivan romontsch.

Ils lungatgs frars, talian, franzos etc. han in agen temps per raquintar. Era il ladin ha siu narrativ. Ils Sursilvans han buca pli el, e sche nies nunemblideivel amitg Dr. Giusep Huonder ei avont zitgei-ded onns jus ad encurir il narrativ en Lumnezia, ha el giu mo quei resultat, ch' el ha dau caschun a Alfons Tuor de metter en remas quei viadi.

Vesas 'gl um en rassa nera,
Co el marscha tard la sera
Leu entuorn cun tgau pensiv?
El enquer' il narrativ!

Jeu calel, pertgei l' onda cloma a gentar.

Tut Tes. Tiu

* *

3.

Crestault, ils 10 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Dal temps ch' ins mava aunc a pei tras la Surselva, havev' ins tut megliera caschun de far stem de quei e tschei. In di arrivel jeu tier ina nova ustria situada sul Rein. Silla fatschada legel jeu: Ustria sur Punt. Jeu caminel in' uretta vina-vont, la via meina puspei sul Rein vi e jeu stun avont la «Wirtschaft zur neuen Brücke.»

Cheu vein nus la pustetia. Igl ei vegniu moda tier nus, de dar numms tudestgs a ustrias ed hotels e stizuns enamiez la tiara romontscha. Ils numms romontschs tunan tonatont tut auter pli bein. Pa-reglia «Ustria sur Punt» cun sia translaziun. Mo «sur Punt» ei buca modern avunda? Lu ei S. Murezzi era buca moderns avunda, il qual posse-da l' aua minerala Surpunt. Mo ils jasters cape-schan buc ils numms romontschs e van speras ora? Il cuntrari, ils jasters han tschaffen dils numms ro-montschs. Jeu sun avont in pèr jamnas jus en nav cun in signur de Vienna da Maloja a Segl. La Eccellenza ha cun viv interess domandau ora sur ils numms della contrada, da Muott' ota tochen Ley della Tscheppa e da Grevasalvas tochen Fuorcla Surley. Ils numms romontschs ein per ils jasters in niev toc poesia, in veritabel beinvegni pleins de curtesia ed amicabladat.

Jeu sai era buca simpatisar per ils numms cosmopolits franzos. Pertgei tonts «Bellevues», schizun en loghens, nua ch'ins vesa buc auter che sur il fanè dil vischin ora? Numms romontschs persuentar: Bimirar, Bunas Auras etc.! L' Engiadina ha ses Miramargna, Guardaley, Guardavall, tut fuormas vengonzas de vegnir imitadas. E lu meritassen sentelli ils «Liuns» tudestgs en Surselva e Surmir de vegnir scatschai dagl «Uors» grischun dalla tiara giadora.

Stimatissim Sgr. Scolast! La scola sa gidar cheu in bien tont. La scola duei plantar ell' olma digl affont in viv sentiment per tut quei ch'ei lungatg-mumma. Sin excursiuns dat ei caschun, de far attents ils scolars sin buns numms romontschs e numms jasters malplazzai. E sch' ei setractescha inagada, de prender in refrestg ne de cumprar duas tschugalatas, va cun Tia classa en in' uustria ne stizun e lai la Wirtschaft e la Handlung d'ina vart e di als affonts il pertgei. Quei tegnan els endament.

Romontsch, romontsch ei nies lungatg,
E viva nossa viarva,
Schi ditg sco sin nos quolms il Matg
Verdegia nova jarva!

Stai sauns. Tiu prompt

* *

Crestault, ils 12 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Sin via dado Sagogn satiuvel jeu in bi di dus buobets d' in vitg vischinont. Jeu entscheivel il disquors: «Nua meis?» «O, tochen giu sil bahnhof. E nua meis Vus?» «Jeu mond giu silla staziun. Saveis, nua quei ei?» «O ge, quei ei è giu sil bahnhof.» «Mo bien, sche lu mein nus ensemen.»

La scola ha il bi pensum, de bandischar ord la tschontscha romontscha ils plaids tudestgs, leu nua che nus havein buns plaids romontschs persuenter. Nus possedein stupentas staziuns en Surselva ne, sche Ti vul, garas, e nus selegrein, ch' il tren arriva sin solidas rodaias tochen sisum la vallada. Mo bahnhof e schinas e zug surschein nus als Tudestguns.

Il medem ei de dir a risguard auters novs roms de cultura, che lessen purtar a nus nums tudestgs: fabricas, hotels, glisch electrica, militar-esser etc. Il meglier eis ei, sche ils cudischs de scola porschan en tractats adattai tuts ils plaids, ch' il pievel drova da questas varts. Novas caussas damondan beinduras era novas expressiuns, e talas selaian scaffir tgunschamein cun paregliar il talian e franzos, sin fundament dil pertratg romontsch.

Aunc mendras, che plaids tudestgs, paran a mi ortgas translaziuns verbalas, p. ex. alvniebel

per Edelweiss. Quei ei de fugir. Nus vein nossa steil' alva ne, sche Ti vul, steil' alpina, sco 'ls Talians. Era la ros' alpina ne flur alpina ha mai plaschiu a mi; il num ei memia generals. Alfons Tuor fa canzuns sillas strieunas; mo il caponum per la flur dils aults ha il pievel scaffiu en crestatgiet.

Jeu sun buca purist en fatgs de lungatg. Nus vein en romontsch bia plaids, che derivan dal tudestg e ch' ein daventai dal tuttafatg nos. Quei s' explichescha tgunsch, sche nus patertgein, che ils Tudestgs ein stai varga melli onns nos vischins. *Plaids derivonts dal tudestg, mo romontschai, han tier nus complein dretg de vischinadi.* Nus plidein dall' uiara, aschi bein sco ils Franzos e Talians. Uiara, uaul, fetg, ditg, schanetg e tschiens auters plaids ein s' accommodai a nossa lieunga talmein, che negin pertratga vid lur derivonza tudestga. Evitar duein nus, tont sco selai, expressiuns purmein tudestgas ed era quellas, che ein romontschadas mo pauc.

Salidond

Tiu * *

5.

Crestault, ils 14 d' Uost 1912.

Car Amitg!

De gronda impurtonza eis ei, che *igl adjectiv duvraus sco attribut stetti adina en siu liug.*

Il tudestg tschenta quei adjectiv avont il substantiv. L' influenza tudestga ha surmenau bein-

enqual scribent romontsch. Nus legin dad ina fetg frequentada radunonza, da curtgins cun fritgeivla pumera e cun madira puma, che dat giun plaun. Sentas, co tal diever digl adjectiv fa mal all' ureglia romontscha!

La tendenza dil romontsch ei en general, de metter igl adjectiv attributiv plitost *suent* il substantiv. En particular stat igl adjectiv beinduras mo *suent*, beinduras mo *avont*, beinduras *suent* u *avont* cun midar senn, beinduras *suent* u *avont* senza midar senn.

Suent il substantiv stattan ils adjectivs, che indicheschan colurs e fuormas, mendas, nazions e per regla ils particips. Nus admirein il tschiel e las steilas terlichontas. In um ziep ed in tgaun met gidan buca lunsch. Il lungatg romontsch serecommonda alla regenza grischuna.

Avont il substantiv stattan bugent adjectivs quorts. Mo sch' ins vul differenziar duas ne pliras caussas contrarias, stattan quels adjectivs *suent*. In bien affont ei carezaus da tuts. Quei ei in grond e bi curtin. Tucheis vus da miezdi cul zenn grond ne cul zenn pign?

Biars adjectivs stattan el senn *propri* *suent*, el senn *figurativ* *avont* il substantiv. Tier nus dat ei lenna dira e diras testas. Daners fauls ein buca beinvegni, mo aunc meins in fauls compogn. Napoleon ei staus in grond um, mo buc

in um grond. Igl ei meglier, ded esser in carstgaun pauper, che in pauper carstgaun.

Biars adjectivs san star *suenter u avont* il substantiv senza midar senn. Plaid accentuau, ritmus, lunghezia dil substantiv e digl adjectiv: *l' ureglia romontscha decida*, tgei seig ide far. In affont pietus ei era in scolar diligent. In diligent scolar ei era in pietus affont.

Ils *poets* fan sentelli tgei che convegn, en quest ed en auters graus.

Romontsch viandont! En la grischa
greppaglia.

Sur Cuera Ti vesas il niebel tetgal?

Salid' il caplut cun si' alva miraglia

Da lunsch, cu Ti vegnas engiu per la vall!

Seigies era Ti salidaus da Tiu

* *

6.

Crestault, ils 18 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Tia brev muossa, che mes entruidaments sveglian en Tei nova premura, de seperfeczionar el lungatg-mumma. Ti giavischas zacontas reglas arisguard il verb. Bien.

L' ortografia dat tiel verb pintga difficultat. Il *vocal characteristic* della finiziun digl *indicativ* ei «a», oreifer l' I. persuna singular «el». Il *vocal characteristic* della finiziun dil *conjunctiv e condizional* ei «i, e, ie,» mai «a». Jeu cavel aur, ti

cavas truffels, els cavavan schnecs. Els scrivan, ch' els vegnien.

Il talian, franzos e ladin espriman il *futur* mo cun in plaid. Era en Surmir ei il futur sempel aunc semantenus en entginas fuormas. Igl ei donn, che nus havein buc el. Nus duvrein sco il tudestg il verb auxiliar «vegnir». Per pronunziar pli tgunsch, tschentein nus denter verb auxiliar e verb in «a». Quei «a» ei characteristics, e nus duein buca trer pli lunsch el. Quolms e valls vegnan a vargar, mo il plaid dil Segner vegn a restar en perpeten.

Sco Ti sas, distinguin nus en romontsch 4 *conjugaziuns*: *cavar*, *temer*, *vender*, *sentir*. Ils verbs della II. e III. conjugaziun prendan beinduras las finiziuns della IV. ell' I. e II. persuna plural dil presens indicativ e conjunctiv e digl imperativ. Nus scrivin, vus scrivis. *Preferir las fuormas regularas*, nua che l' ureglia fa buca resistenza. Pia: nus vendein, vus vendeis, vendei; buca: nus vendin. Nus teme in, vus teme is, teme i; buca: nus temin. En Surmir audas Ti era: nus scrive in, buca nus scrivin. La medema fuorma sesanfla ellas scartiras da P. Placidus a Spescha.

Ell' I. persuna singular sa la finiziun «el» curdar navend, leu nua che l' ureglia lubescha. Jeu tegn, ch' el vegni. Jeu tem, ch' el vegni buc. Jeu sun, dun, stun, jeu munglass.

Il verb reflexiv vegn conjugaus cun «esser»

e buca cun «haver». Las schualmas ein secasadas sut il tetg. Nus essan serendi a Crestault. «Esser» corrispunda al caracter dil romontsch e tuna daveras tut meglier. Era ils lungatgs frars drovan «esser», il tudestg «haver».

Stai si, defenda,
Romontsch, tiu vegl lungatg!
Risguard pretenda
Per tiu pertratg!

Tiu prompt

* *

7.

Crestault, ils 20 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Treis dels ein tscheidi arrivai si Crestault, fagend in' excursiun. Jeu meinel els o sil tgiembel sper baselgia. Igl εμπrem, in student, exclo-ma: «Welch schöner Ausblick!» Il secund, in giuven scolast: «Tgei bi aspect!» Il tierz, in puranchel dellas plauncas: «Tgei bi mirar!»

Ti vesas cheu senz' auter, tgi ha plidau il meglier romontsch. *Drova bia il verb!* La construcziun cun verbs dat veta al lungatg e fa quel clars e concrets. Il tudestg construescha bugent cun substantivs, il talian e franzos cun verbs. Il text franzos dil Cudisch Civil ei, tenor dir de giurists, ual per quei motiv pli clars ch' il tudestg. E per mussar en in exempel classic la differenza denter la construcziun tudestga e taliana, tschentel jeu

cheu — peglia buca tema — l' inscripziun sur la porta digl uffiern ord la «Divina Comedia» de Dante:

Per me si va nella città dolente,
 Per me si va nell' eterno dolore,
 Per me si va tra la perduta gente.

Der Eingang bin ich zu der Stadt der Trauer,
 Der Eingang bin ich zu dem ewigen Schmerze,
 Der Eingang bin ich zum verlorenen Volke.

Jeu hai, legend quei e tschei, nudau en miu carnet denter auter era las sequentas construcziuns: Ils affonts selegran vid termagls. Ils de Sviz han supplicau il retg per la confirmaziun de lur vegls documents. Tgei dis da questa moda de s' exprimer? Quei ei romontsch, mo buc exter. Jeu dess a quellas construcziuns pli bugent la sequenta fuorma: Ils affonts selegran de far termagls. Ils de Sviz han supplicau il retg, de confirmar lur vegls documents. La medema regla: Drova bia il verb!

Fai stem, co Alfons Tuor scriva romontsch cun verbs en sias «Paterlieras» (Annalas 20): Gl' ei in tschintschar en tut il vitg. Gl' ei in sogn e benediu viver. Jeu sai buc impedir, ch' ei vegni detg dil mal da mei; mo jeu sai impedir, ch' il mal che vegn detgs da mei seigi vers. Etcetera. Alfons Tuor e mintga bien sribent romontsch ei jus a scola tiel pievel. Era nus stuein emprender ord il grond cudisch dil pievel, sche

nus lein, sco Benedictus de Casutt, «en la romontsch menare la plema en fuormas legreivlas.»

Dieus pertgiri!

Tiu fideivel

* *

8.

Crestault, ils 24 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Dr. Pieder Tuor scriva enzanua pressapauc quell' uisa: «Per scriver in correct romontsch, stos Ti oravontut mitschar dalla nauscha influenza tudestga, che suffla sur nossas valls sco in prigus favugn d' atun e risvolva surtut il patertgar della glieut studegiada.» Encunter quell' influenza tudestga han gia mias brevs de tschellas gadas sespruau de tener petg. Oz continueins.

Carisch admonescha en siu diczionari, de buca duvrar en romontsch il «sche», che corrispunda al «so» tudestg en la construcziun componida. Cun tutta raschun. Persuenter duein nus, sco il franzos e talian, duvrar il «sche», per exprimer ina condiziun. Nus schein pia: Sche ti vul buc udir, stos ti sentir. E buca: Vul ti buc udir, sche stos ti sentir, ne: Sche ti vul buc udir, sche stos ti sentir. Nus schein: Sch' ei dat in encarden en tiara grischuna, ch' ei buns d' incantar mintgin, igl ei senza dubi Crestault. E buca: Sch' ei dat in encarden en tiara grischuna, ch' ei buns d' incantar mintgin, sch' eis ei senza dubi Crestault.

La davosa construcziun ei de remediar en dus graus. Per l'ina sto il «sche» navend en la construcziun principala; per l'otra tschentein nus il subject «igl» alla testa.

A risguard subject e predicat en construcziuns principalas, che han alla testa ina construcziun secundara ne in adverbial, havein nus accep-tau en romontsch la posiziun tudestga. Nus schein: Cura ch' il solegl de permavera scaulda, svane-scha la neiv. En scola van ins per imprendder. Il franzos e talian laian ir ordavont il subject. Era nus savein far quei beinduras, cunzun en poesia. E jeu cussegliel de far quei, leu nua che l' ure-glia lubescha. Claudius di en «Venantius» de P. Maurus Carnot:

Jeu hai gia viu il tempel en in siemi;

En quel il pievel mava giubilond.

Buca tont da ditg hai jeu legiu l'annunzia: Entgins exemplars ein vanzai ed essan nus el cass de spedir tals. Nus havein cheu construcziuns coordinadas, ed il subject sto ir ordavont: Entgins exemplars ein vanzai, e nus essan el cass de spedir tals. Era en translaziun tudestga ei la emprema fuorma fallida, schebein ch' ella vegn duvrada beinduras.

Stai si, sedosta,
Romontsch, pil plaid grischun!
Lai buc a posta
Satrar tiu dun!

Salve! Tiu * *

9.

Crestault, ils 30 d' Uost 1912.

Car Amitg!

Ils dis de bialaveta si Crestault ein spirai. Per concluder mes entruidaments, lessel jeu oz aunc far attents sin ina caussa.

Fai diever, tont sco sepo, dellas expressiuns specificamein romontschas, dils *romanismus*. Dai ad ina classa de translatar la construcziun: Es regnet wieder. Lai ver, conts scrivan: Ei tuorna a plover. Ne la construcziun: Das ist ein sehr schönes Haus. Lai ver, conts translateschan: quei ei bellezza casa. E cu ti das il bien di a tes scholars, fai rispunder: Bien onn. Il salid: «Bien di, bien onn», possedein mo nus Romontschs denter tuts ils pievels, e quella moda de salidar ei biala e stupenta e mereta de vegnir conservada. Il scribent Hansjacob ha giu grond plascher lundergiu, sco nus vesein en siu cudisch: «Alpenrosen mit Dornen.»

Ed ussa, car amitg, stai sauns e salv. Era a Ti augurel jeu in bien di ed in bien onn de scola, en survetsch de nossa cara giuventetgna e de nies bi lungatg romontsch. Sin seveser in auter onn!

Tiu fideivel

* *

